

Martin Drozda, *Vesnická obec na Moravě mezi osvícenstvím a zrušením poddanství na příkladu privátních statků olomoucké kapituly, Matice moravská, Brno 2023, 333 s., ISBN 978-80-87709-34-4.*

Kniha Martina Drozdy se zabývá vesnickou obcí v období mezi reformami osvícenského absolutismu za vlády Marie Terezie a Josefa II., kdy moravský venkov začal procházet změnami, které jej trvale proměnily, a zrušením poddanství v roce 1848 (a následným zavedením obecního zřízení), které je považováno za zlomové období v dějinách venkova. Fungování vesnické obce v posledním století poddanského systému autor sleduje na příkladu vesnic, které náležely k privátním statkům metropolitní kapituly sv. Václava v Olomouci, tedy převážně v oblasti úrodné Hané, s dominancí zemědělské produkce a minimem průmyslových objektů. Drozda se ve své analýze odklání od důrazu na hospodářské a sociální dějiny s tématy jako je držba půdy nebo vztahy mezi vrchností a poddanými a zaměřuje se spíše na fungování obce jako takové. Hlavní osou práce je transformace správy vesnických poddanských obcí, která byla završena vznikem samosprávných obcí po roce 1850. Autorovi se podařilo doložit, že základy fungování vesnické obce byly položeny již mnohem dříve. Asi nejzajímavější momenty obecnějšího charakteru, které Drozdova práce přináší, jsou okolnosti a důsledky zavádění zemědělských inovací, narůstající role státu a způsoby jeho intervence do vesnického společenství nebo důsledky demografického růstu moravských obcí ve sledovaném období.

Drozda zaměřuje pozornost primárně na prameny z fondů archivu obce, tedy prameny, které vznikly přímo na vesnicích a na jejichž sepsání se podíleli samotní venkované, jako byli obecní písaři, hospodáři nebo učitelé. Tím se odlišuje od prací, které jsou založeny spíše na agendě vrchnostenské, která však zároveň bývá bohatší a systematictější. Tento fokus odpovídá autorovu badatelskému přístupu upřednostňujícímu tzv. dějiny zdola. Takovou analýzu mu umožňuje také větší soubor zvolených vesnic s dobře dochovanými zdroji (téměř čtyřicet moravských vesnic olomoucké kapituly), který dovoluje zachytit obecnější vzorce a tendence. Pro dokreslení sledovaného tématu autor využívá také fondy patrimoniálních úřadů – velkostatků, jako jsou pozemkové knihy nebo dokumenty o jmenování rychtářů, a výběrově také fondy farních úřadů a prameny státní provenience. I zde se ale primárně zaměřuje na prameny vzniklé přímo na vesnici, nikoli na prameny, které vznikly činností vrchnostenské kanceláře.

Pokud jde o sociální organizaci vesnice, Drozda ukazuje, že vesnické společenství bylo sociálně diferencované a příslušnost k jednotlivým sociálním vrstvám byla dána zejména držbou půdy. Autorovi se hezky daří ukázat, jak byly nepsané

normy vesnického společenství spíše exkluzivní či jak byla ustavována sociální hierarchie. Obec byla do značné míry řízena sobě rovnými „sousedy“ (držitelé statků s rustikální půdou), kteří jako jediní byli plnoprávními občany obce, měli plná rozhodovací a majetková práva, volili a byli voleni do obecní samosprávy. Ze správy obce tak byly vyloučeny všechny neplnoprávné skupiny (a do značné míry ženy). Dalšími kategoriemi obyvatel byli zahradníci nebo chalupníci, kteří se na správě obce podíleli jen omezeně, a také neusedlé obyvatelstvo – jak čeledě, která tvořila v některých úrodnějších oblastech až 12 % obyvatel, tak podruzi, označovaní na Moravě jako „hofeři“. Drozda zmiňuje také další typy privilegovaných poddaných, většinou relikty z dob středověku, jako byly dědiční rychtáři, svobodní dvořáci nebo půhončí.

Do vývoje moravské vesnické obce promlouval vysoký populační růst druhé poloviny 18. století a první poloviny 19. století, kdy se během necelého století počet obyvatel Moravy téměř zdvojnásobil. Demografický růst vedl k rostoucí výstavbě domků na obecní půdě a vzniku nové sociální vrstvy domkářů. Zajímavé je, že „sousedí“ si i přes proměnu sociální struktury vesnice i nadále udržovali dominantní postavení a uzavírali se vůči novým sociálním skupinám. Domkáři nenabývali plných práv jako „sousedí“ a mohli být snadno z obce vyloučeni. Často se jednalo o druhorozené syny, kteří v systému nedělitelnosti gruntu museli hledat obživu mimo rodnou usedlost, vysloužilé vojáky, výměnkáře, řemeslníky i drobné obchodníky. Dochází tak k soustavnému zvyšování podílu „neselských“ vrstev obyvatelstva. Mladší sociální vrstvou na moravských poddanských vesnicích byli dominikalisté, kteří se zde ve větší míře začínají vyskytovat od poloviny 18. století, zejména však od osmdesátých let 18. století v souvislosti s prováděním raabizace a rozsáhlou výměrou přerozdělované dominikální půdy. Ani oni nebyli plně integrováni do samosprávy obce.

Poslední třetina 18. století a první polovina 19. století byla obdobím přechodu od starého trojpolního hospodaření k systému střídavého osevu, změna však probíhala pozvolna a různou intenzitou v různých lokalitách. Původní trojhonný systém vedl k tomu, že pole v okolí vesnic byla rozdělena na tři oblasti (ozim-jař-úhor) a v důsledku byla půda rozparcelována do typických úzkých pásů. Trojhonný systém také souvisel s organizací obecní pastvy právě na úhoru. Zavedení střídavého osevního systému přicházejícího ze západní Evropy bylo výraznou inovací, v jejímž důsledku byla využívána veškerá orná půda, zvýšily se výnosy i produkce píce pro dobytek. Vedlo však také k nutnosti zavést změny v chovu dobytka. Drozda ukazuje, že nový systém se na Moravě naplno usazuje až v polovině 19. století, protože jeho zavádění bránily strukturální překážky zejména v podobě společné pastvy, ale také jistý konzervatismus vesnického společenství. Na příkladu pastvin také ukazuje první radikální zásah státu do poddanského hospodaření v podobě tzv. pastevních patentů, které začínají být vydávány od šedesátých let 18. století a jejichž cílem bylo právě odstranit společné pastviny

a přeměnit je na pole a louky, jež měly sloužit k pěstování pícnin pro trvale ustájený dobytek.

Do vývoje moravských venkovských obcí výrazně zasáhla raabizace, tedy pozemková reforma, která odstranila hospodářské aktivity vrchnosti na poplužních dvorech spojené s robotní prací poddaných. Ta byla v osmdesátých letech 18. století provedena ve většině sledovaných obcí. V závěru poddanského systému tak na kapitulních privátních statcích existovaly obce rustikální (s převahou sousedů), obce smíšené a obce dominikální (nově vzniklé při provedení raabizace). Vliv raabizace na počet růstu obyvatel a stavební rozvoj vesnic se ale podle Drozdy příliš nepotvrdil – autor naopak ukazuje, že v případě kapitulních privátních statků, které se nacházely převážně v úrodných nížinných oblastech, stavební rozvoj a demografický růst raabizací předcházely a obce je částečně regulovaly právě zmíněnou formou výstavby domků na obecní půdě. Raabizace tak vedla spíše ke zvýšení životní úrovně stávajících drobných zemědělců.

Badatelské otázky, které si Martin Drozda ve své práci klade, jsou zajímavé nejen pro historika, ale mají také určitý antropologický rozměr (přistoupíme-li na předpoklad, že minulé populace lze zkoumat analogicky kulturně odlišným současným společenstvím). Autor se totiž ptá, jaké bylo sociální uspořádání moravské vesnice, jakým způsobem fungovaly vztahy mezi jednotlivými skupinami v obci, jak byl spravován obecní majetek, jak byla distribuována moc a jak byla ustavována a udržována společenská hierarchie. Slibuje přitom zaměření se na „dějiny zdola“, tedy zprostředkování jakéhosi „natives' point of view“, jak by řekl Bronislaw Malinowski. To se však autorovi daří jen místy a jen do určité míry, protože je zde očividně limitován charakterem pramenů. Kromě výše uvedené „sociální organizace vesnice“, která nepochybně patří mezi typická antropologická témata, věnuje hodně pozornosti například provozu obecních budov (kovárny, pastoušky, školy), vykonávání rychtářské funkce nebo vývoji poddanské samosprávy; většího vhledu do sdílených hodnot, fungování konkrétních strategií či konfliktů v rámci lokálního společenství se však nedočkáme.

Na druhou stranu, tam, kde se mu dostává pramenů, se Drozdovi daří nakouknout pod pokličku místních společenství a nabídnout zajímavé vhledy do fungování vesnických společenství, jako například v příběhu sesazení vesnického rychtáře, který se dopustil porušení místních morálních zásad a na nátlak místního společenství odstoupil. Ukazuje tak, že vesnická obec na rovině sdílených hodnot a sociální organizace fungovala do značné míry autonomně. Vzájemné ovlivňování vesnické obce a změn ve „vnějším světě“ je zase hezky vidět na transformaci role rychtáře, která se postupně proměňovala z vykonavatele vrchnostenské správy, jehož úkolem je například organizace roboty, na státem pověřeného úředníka, který má na starosti dohlížet na povinnou školní docházku, kontrolovat osoby vyskytující se v obci, evidovat narození a úmrtí, ale třeba také dohlížet na průběh očkování. Stát totiž na rychtáře prostřednictvím svých patentů a nařízení přenášel stále rozsáhlejší agendu a oslaboval tím vztahy

mezi rychtářem a vrchností, která po provedení raabizace spojené s fixací příjmu neměla na vesnicích větší ekonomické zájmy.

Drozdova kniha přesvědčivě ukazuje, jakým způsobem postupně vznikala obec jako instituce – tedy jak se pod vlivem zásahů státu proměňovala představa obce jako společenství lidí k pojetí obce jako samosprávného, prostorového útvaru. V plném smyslu se obec sice stala institucí až po zavedení obecního zřízení, ale zárodky této proměny lze sledovat již v dřívějším období, například v podobě definování obecního jmění a narůstající péče o obecní majetek. V důsledku zásahů státu do fungování vesnic například došlo k zavedení pojmu katastrálních obcí, které při výběru daní nerespektovaly vrchnostenské obvody. Třebaže některé patenty se dlouhodobě neprosadily, Drozda je klasifikuje jako pokusy o postátnění obecní samosprávy. Autor tak ukazuje, že obecní zřízení, zavedené roku 1849, na němž byla později založena moderní samospráva v českých zemích, v sobě obsahovalo všechna uvedená pojetí obce, byť k plné integraci všech majitelů nemovitostí a sladění obce jako společenství lidí s obcí jakožto prostorovým útvarem (vesnice) vedla až transformace do obce politické po roce 1850.

Lenka Jakoubková Budilová